

УДК 92(477:438)"19/20":323.12:[172.15(438)]

СУЧАСНИЙ ПОЛЬСЬКИЙ НАЦІОНАЛІЗМ ТА УКРАЇНСЬКО-ПОЛЬСЬКІ СУПЕРЕЧНОСТІ – НОВІ ОБЛИЧЧЯ СТАРИХ ПРОБЛЕМ

Стрільчук Людмила

Сучасні українсько-польські міждержавні відносини великою мірою залежать від позиції політичних еліт, що перебувають при владі в обох країнах. Із приходом до влади у Республіці Польща правої партії «Право і справедливість» помітно загострилися міждержавні протиріччя і міжнаціональні суперечності з приводу спільної історії та її трактування, почастішали акти вандалізму щодо місць національної пам'яті по обидва боки українсько-польського кордону. Прагнення до міжнаціонального порозуміння та примирення, на жаль, часто змінюються взаємними звинуваченнями та претензіями.

У статті доведено, що польський націоналізм, та концепції, пов'язані з ним, відчутно впливають на формування сучасної зовнішньої політики РП. Події Першої світової війни та міжнаціональне українсько-польське протистояння на Волині у роки Другої світової війни стають предметом політичних маніпуляцій та негативно впливають на українсько-польські взаємини.

Ключові слова: націоналізм, Республіка Польща, Україна, міждержавні відносини, суперечності, історія.

Аналізуючи сучасний польський націоналізм і його вплив на українсько-польські міждержавні та міжнаціональні взаємини, варто розпочати із завершального етапу Першої світової війни, коли політична ситуація склалася так, що з 1918 р. західноукраїнські землі постають в епіцентрі боротьби двох держав: новопосталих незалежної України та Другої Речі Посполитої. Фактично ця боротьба що розпочалася 1918 р. з нападу сформованих Ю. Пілсудським легіонів, за підтримки Антанти, на молоду Західноукраїнську Народну Республіку (остання програла, а її терени разом із Західною Волинню та Західною Білоруссю увійшли до складу Другої Речі Посполитої [4, 451–452]), яка намагалася перетворити Польщу на моноетнічну державу шляхом запровадження колонізації та колонізації краю.

Відомий польський публіцист Є. Гедройц неодноразово висловлював тезу про те, що сучасна РП живе двома примарами – Ю. Пілсудського і Р. Дмовського [16, 12]. Погоджуючись із цією тезою, зауважимо, що підвалини сучасного польського націоналізму великою мірою увібрали в себе політичні концепції Ю. Пілсудського і Р. Дмовського. Зокрема, саме на хвилі тогочасного польського державницького націоналізму виникли дві основні візії нової Польщі, що збереглися і дотепер: ягеллонська й п'ястівська. Їх назви походять від королівських династій, що мали різні зовнішньополітичні зацікавлення. За Ягеллонів Поль-

ща розширювалася на схід як держава-федерація від Балтійського до Чорного моря. Ця концепція пропагує дружнє ставлення до інших народів, зокрема союз з Україною. П'ясти ж бачили Польщу мононаціональною: національні меншини потрібно було або асимілювати, або виселити. Один із носіїв цієї концепції Р. Дмовський вважав, що головним завданням Польщі є захоплення якомога більшої території, зокрема України, Білорусі і Литви, та асиміляція їх мешканців. Протистояння цих концепцій тривало все ХХ ст. [2].

Головним постулатом «ягеллонської спадщини» є визнання приналежності Польщі до західної християнської цивілізації та відмінності її історичного шляху від західноєвропейського через порубіжне знаходження між Заходом і Сходом та значення представника й захисника західних цінностей. Окрім відмінностей польської історичної долі, обумовлених геополітичним чинником, акцентувалося на особливості її політичної культури та практики політичного життя, яка склалася у Речі Посполитій з ХVІ ст. у вигляді моделі шляхетської республіки. Згідно з її авторами, Річ Посполита, здійснюючи колонізацію Східної Європи щодо Заходу і Сходу, була політично і духовно самодостатньою і мала потенціал для творення особливої проміжної цивілізації. Ця концепція задовольняла потребу поєднати польську історичну спадщину зі слов'янським і західноєвропейським світом задля подальшого відродження незалежної польської держави [15]. Найбільш радикальні прибічники цієї концепції відстоювали тезу, згідно з якою права Польщі до руських земель і Литви виникають із цивілізаційних заслуг [10, 112–115].

Витворений у ХІХ ст. «ягеллонський міф» та концепція «цивілізаційної місії Речі Посполитої на Сході» отримав «друге дихання» у сучасності з огляду на реальну місію Польщі як «адвоката» колишніх народів Речі Посполитої, особливо України, у справі інтеграції їх у європейську співдружність. За спостереженням англійського дослідника Т. Снейдера, з Ягеллонської історичної спадщини литовці ідеалізували язичницький період (до 1386 р.) та антипольську політику Вітовта (1392–1430); білоруси «золотим віком» своєї державності вважали епоху до Люблінської унії 1569 р.; для поляків втіленням їх втраченої величі була Річ Посполита (1569–1795) [8, 160].

Тут варто згадати провідні теорії континентального бачення місця і значення польської держави, та її історії в Європі – неоягеллонську та неоп'ястівську. Зокрема, неоягеллонська концепція характеризується антиросійською спрямованістю, східним напрямом ведення культурної та релігійної експансії. Саме у неоягеллонській концепції виділяється доктрина прометеїзму, який як політичний проект втілювався у міжвоєнний період Ю. Пілсудським і Г. Юзевським на теренах західноукраїнських земель. Прометеїзм, по суті, був східним напря-

мом експансії Другої Речі Посполитої, де домінувало українське питання з метою послаблення Росії чи СРСР.

Ще одна концепція – міжмор'я – політичний проект, що передбачав утворення континентальної федерації держав між Адріатичним, Балтійським та Чорним морями на основі спадщини Першої Речі Посполитої. Ця концепція активно підтримується націоналістичними партіями, які висловлюють побоювання втратити національну ідентичність поляків у європейських структурах і у 90-х роках ХХ ст. навіть гостро виступали проти інтеграції до Європейського Економічного Співтовариства [7, 52].

Вищезгадана неоп'ястівська концепція у своїй основі містить доктрину «сарматизму», в якій обґрунтовується походження польської шляхти від сарматів. У центрі цієї концепції посідає – династія П'ястів, яка принесла нації християнство і тим самим відкрила полякам двері до західної цивілізації. В основі цього підходу можна виокремити інкорпораційну, антинімецьку ідею Р. Дмовського, яка визначала, що між Росією та Німеччиною немає місця для слабкої Польщі, якій мають належати ті землі, де домінує польська людність. Український історик В. Комар зауважує, що ці концепції спрямовані на домінування Польщі у Європі [5, 360].

На нашу думку, перелічені концепції й досі певною мірою притаманні формуванню національної політики РП та присутні у польській зовнішній політиці. Особливо яскраво це проявилось з приходом до влади у РП правої партії «ПіС» («Право і справедливість»). Фактично це найбільша партія правого спрямування в Польщі, яка знаходиться на польській політичній сцені з кінця травня 2001 р., будучи заснованою братами-близнюками Лехом і Ярославом Качинськими.

За історію свого існування ПіС двічі формувала уряд Польщі (2005 та 2006 рр.), тричі опинялася в опозиції – у 2001, 2007 та 2011 рр. В останньому скликанні Сейму партія «Право і справедливість» була найбільшою опозиційною силою. Главою і лідером цієї сили багато років незмінно залишається Я. Качинський (прем'єр-міністр РП у 2006–2007 рр.). «Право і справедливість» двічі перемагала у президентських перегонах. Л. Качинський займав найвищу посаду в державі від 2005 року до загибелі в смоленській авіакатастрофі у квітні 2010 р. Його брат Я. Качинський балотувався на президентські вибори 2010 р., але в 2-му турі програв Б. Коморовському. Проте у травні 2015 р. кандидат ПіС А. Дуда переміг у президентській гонці. Це були перші вибори у РП, починаючи від 2005 р., в яких святкувала перемогу «Право і справедливість» [9]. Нині ПіС поєднує в собі елементи суспільного та національного консерватизму, а також солідаризму.

Із приходом у РП до влади ПіС відчутно загострилися українсько-польські міждержавні та міжнаціональні взаємини, що безпосередньо стало наслідком

втілення у життя національної політики, зокрема політики пам'яті, яку здійснює керівна політична сила. Тут з усією гостротою постає на порядку денному проблема сучасного польського націоналізму, який має далеко не найкраще забарвлення з погляду сприйняття українського суспільства.

Націоналізм – ідеологія і напрям політики, базовим принципом яких є теза про цінність нації як найвищої форми суспільної єдності та її первинності в державотворчому процесі. Націоналізм у своїй основі проповідує вірність і відданість своїй нації, політичну незалежність, наявність національної ідеї задля практичного захисту умов життя нації, її території проживання, економічних ресурсів та духовних цінностей. Політичної нації без етнічної нації не існує. Найвищий ступінь політичної організації нації – це створення національної держави, що має визначення як політична нація.

Через те, що багато сучасних радикальних рухів підкреслюють своє націоналістичне забарвлення, націоналізм часто асоціюється з етнічною, культурною та релігійною нетерпимістю (або будь-якою іншою неприязню до етнічних «інших»). Політичні партії, громадські організації, які себе називають націоналістичними, але у них проявляється агресія та ненависть до інших націй, негативне ставлення до їх історії, культури, традицій тощо, а також коли їх програмні засади передбачають інтеграцію в імперські утворення – це псевдонаціоналістичні організації, які нічого спільного з націоналізмом не мають. Основна їх ціль – спотворити, сфальшувати суть націоналізму, за чим їх дуже легко вирізнити в політичному житті держав.

Повертаючись до тези загострення українсько-польських суперечок навколо проблем спільної історії та конфлікту історичної пам'яті обох народів, вважаємо за необхідне наголосити, що, на нашу думку, саме прихід до влади ПіС і реалізація нею своїх передвиборних обіцянок (як прояв націоналізму в його найгірших аспектах), стали головним каталізатором загострення двосторонніх міждержавних взаємин на тлі історичної минувшини.

В історію українсько-польського пам'яттєвого дискурсу липень 2016 р. увійде розмежувальним каменем незгод, обнуливши чвертьстолітній діалог інтелектуальної та політичної еліти двох країн. 22 липня Сейм РП проголосував за резолюцію «Про встановлення 11 липня Днем пам'яті поляків, жертв геноциду, вчиненого ОУН-УПА». Ця ухвала Сейму не просто перекреслила усі напрацювання науковців та політичних еліт двох країн за чверть століття, а змусила українських істориків констатувати поразку у двосторонньому діалозі. Я. Грицак заявив: «... маю визнати: після бійки кулаками не розмахують, а бійку ми програли. Вважаю це особистою поразкою і готовий нести відповідальність, але опускати руки не збираюся. Ми програли битву, а не війну. А війна – надовго...» [1, 2].

Для українського суспільства така позиція польської сторони стала своєрідним шоком, особливо враховуючи кількісний результат голосування. По суті, усі попередні напрацювання щодо узгодження і трактування спільної історії виявилися марними. Ідеться, наприклад, про багатолітній діалог науковців з питань узгодження трактування спільної історії, спільну заяву президентів України та РП «До порозуміння і єднання» від 21 травня 1997 р., відкриття президентами обох країн меморіалу українсько-польського примирення у с. Павлівка на Волині у 2003 р., вироблення спільної візії щодо меморіалу орлят у Львові та його відкриття 24 червня 2005 р., відкриття на Личаківському кладовищі меморіалу загиблим воїнам УГА та «Меморіалу орлят», відкриття президентами РП та України 13 травня 2016 р. пам'ятника-меморіалу загиблим українцям у с. Павлокома (РП) [14, 86], а 28 лютого 2009 р. – участь президентів України та Польщі В. Ющенка та Л. Качинського у вшануванні жертв міжнаціонального протистояння у роки Другої світової війни у Гуті Пеняцькій (Україна) [13, 65].

Якщо проаналізувати розвиток, що передував сумнозвісній ухвалі польського Сейму, то першим тривожним сигналом стала червнева заява 2013 р. Сейму РП, яка продемонструвала, що сподівання української сторони на крапку у суперечках щодо подій на Волині 1943–1944 рр. даремні. Ще гостріше ця проблема постала у липні 2016 р. [12, 179].

Події останніх 4-х років (перебування у РП при владі ПіС), переконливо свідчать, що проблеми давніх українсько-польських суперечностей – з новими обличчями, та все тією ж суттю, – щодо історичної пам'яті, мали чітко виражену динаміку до загострення і негативно впливали на двосторонні міжнаціональні та міждержавні відносини. На підтвердження цього наведемо кілька фактів.

Про різке загострення проблем історичної пам'яті та негативні зміни суспільно-історичних стереотипів свідчать так звані «війни на могилах» – плюндрування місць національної пам'яті, які в останні роки були по обидва боки кордону. Про одностороннє та викривлене сприйняття історичної минувшини польською стороною свідчить і вихід у польський прокат восени 2016 р. скандального художнього фільму В. Смажовського «Волинь». У такий спосіб пропагований чинною польською владою «націоналізм» жодним чином не може бути логічно виправданий.

Складником державної політики національної пам'яті у РП в останні роки стало повернення до уже апробованих раніше спроб вплинути на трансформацію історичної пам'яті польського суспільства. Про це яскраво свідчить повернення до дискусій стосовно кількості жертв українсько-польського протистояння у роки Другої світової війни, маніпуляція та завищення цифр польських жертв конфлікту.

Наведені факти безапеляційно демонструють, що сучасні українсько-польські суперечності є результатом старих проблем, щоправда з новими обличчями. Ми вбачаємо це «нове обличчя» у прояві гіпертрофованого та викривленого націоналізму, який сучасна політична еліта Польщі взяла за концептуальну доктрину при формуванні державної політики національної пам'яті.

Щодо сучасної України, то особливу складність аналізу формування національної політики пам'яті та її трансформаційних процесів створює різке загострення поляризації політичних настроїв, яке далеко не завжди вкладається в регіональну дихотомію лінії «Захід–Схід». Витоки політичної драми українського соціуму проглядаються насамперед у тому, що упродовж чверті століття незалежності її політичному класу не вдалося створити узгоджений «український проект» [3, 21]. І, як показує досвід останніх років, з-поміж різних видів колективної ідентичності політична є особливо вразливою в умовах дестабілізації, яка стала виразним фоном українського життя. Український соціум, по суті, позбавлений об'єднуючих стимулів – ані ідеологія, ані історія, ані спільні цінності цього не виконують. І тільки добре продумана та збалансована політика пам'яті пропагована державою, здатна змінити стан речей.

У цьому сенсі варто прислухатися до самокритичного зізнання Л. Кравчука – першого Президента нашої крани, – який сказав: «Ми робимо речі, які не об'єднують, а роз'єднують Україну. І так було весь час. Ми не можемо домовитись, не можемо помиритись...» [11, 1]. Питання «Що робити у такій ситуації?» поставатиме щораз, і допоки вітчизняний соціум не знайде на нього вичерпно-задовільної відповіді, не відчує чіткої лінії у формуванні політики пам'яті (яке держава мусить узяти на себе), доти продовжуватиметься розбрат і зведення рахунків з минулим, з історією, з сусідами, а це – дорога до прірви.

Abstract

The modern Ukrainian-Polish intergovernmental relations mostly depends on the political elites' positions who are in power in both countries. With the coming to power of "Law and Justice" right-wing political party in the republic of Poland, interstate and international contradictions concerning the common history and its interpretation got intensify significantly, the acts of vandalism concerning the places of national memory became more frequent on the both sides of Ukrainian-Polish border. The desire for interdisciplinary understanding and reconciliation, unfortunately, is often replaced by mutual accusations and claims.

It is proved in the article that the polish nationalism and related to it conceptions are influenced on the formation of the modern foreign policy of the Republic of Poland in a great way. The events of the First World War, an international Ukrainian-Polish confrontation in Volhynia during the Second World War, become the subject of political manipulations and affect Ukrainian-Polish relations negatively.

Key words: *nationalism, republic of Poland, Ukraine, intergovernmental relations, contradictions, history.*

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Грицак Я. Українсько-польські гуманітарні взаємини в 1991–2001 рр. Шлях України та Польщі до прощення. *Нове время*. 29 липня 2016. С. 2.
2. Грицак Я. Українсько-польського конфлікту немає. URL: <http://zbruc.eu/node>
3. Етнополітичний контекст соціокультурних трансформацій у сучасній Україні / ред. кол. О. Рафальський (голова), В. Войналович, Л. Нагорна. Київ: ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2017. 512 с.
4. Зашкільняк Л. О., Крикун М. Г. Історія Польщі: Від найдавніших часів до наших днів. Львів: ЛНУ ім. І. Франка, 2002. 752 с.
5. Комар В. Концепція прометеїзму в політиці Польщі (1921–1939). Івано-Франківськ: Місто НВ, 2011. 360 с.
6. Ливицька О. «Єдни блонди», або «Через те я поляків не люблю»... URL: <https://www.volyn24.com/blogs>
7. Михалев О. Вопрос о вступлении в НАТО в польском политическом дискурсе (1989–1993). *Словяноведение*. 2009. № 5. С. 51–58.
8. Осіп'ян О. Довгоочікувана реконструкція «неочікуваних націй». Рец.: Timothy Snyder. *The Reconstruction of Nations: Poland, Ukraine, Lithuania, Belarus, 1569–1999*. – New Haven and London: Yale University Press, 2003. 367 р. *Український гуманітарний огляд*. Київ, 2004. № 10. С. 160.
9. Партія «Право і справедливість» – історія та програма. URL: <http://pol-radio.pl/5/198>
10. Сінкевич Є. Г. Проблема цивілізаційної місії Речі Посполитої в історіографічному доробку представників краківської історичної школи. *Наукові праці МДГУ ім. П. Могили*. Миколаїв. 2008. Т. 88. Вип. 75. С. 112–115.
11. Сірук М. «У нас кожен Президент пропонував свій план...». *День*. 2015. 1 грудня. С. 1.
12. Стрільчук Л. Історична пам'ять українців та поляків: пошук шляхів примирення чи привід до конфлікту? *Історичні та політологічні дослідження. Науковий журнал. Спеціальний випуск: доповіді на міжнародній науково-практичній конференції «Трансформації історичної пам'яті»*. Вінниця. 2018. С. 176–183.
13. Стрільчук Л., Нінічук А. Питання історичної пам'яті у сучасних українсько-польських взаєминах. *Науковий вісник Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича: Історія*. Чернівці. 2017. № 1. С. 63–67.
14. Стрільчук Л. В., Стрільчук В. В. Інституційні складові українсько-польських гуманітарних взаємин і співробітництва. Луцьк: Волинські старожитності, 2013. 258 с.

15. Шевченко Н. В. «Ягелонська спадщина» у світлі сучасних українських історичних студій. URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua>
16. Unger L. Europa, nie Azja. *Gazeta Wyborcza*. 2002. 4 lipca. S. 12.

References

1. Hrytsak, Ya. (2016) Ukrayinsko-polski humanitarni vzayemyny v 1991–2001 rr. shlyakh Ukrayiny ta Polshchi do proshchennya [*Ukrainian-Polish Humanitarian Relations in 1991–2001 The Way of Ukraine and Poland to Forgive*]. *Novoe vremya*, 29 lyunya, 2.
2. Hrytsak, Ya. Ukrayinsko-polskoho konfliktu nemaye [*There is no Ukrainian-Polish conflict*]. URL: <http://zbruc.eu/node>
3. Etnopolitychnyy kontekst sotsiokulturnykh transformatsiy u suchasniy Ukraini [*Ethnopolitical Context of Socio-Cultural Transformations in Contemporary Ukraine*]. red. kol. O. Rafalskyi (holova), V. Voynalovych, L. Nahorna. Kyiv: IPIEND im. I. F. Kurasa NAN Ukrainy, 2017.
4. Zashkilnyak, L. O., Krykun, M. H. (2002) Istoriya Polshchi: Vid naydavnishykh chasiv do nashykh dnev [*History of Poland: From ancient times to the present day*]. Lviv: Lvivskyi natsionalnyi universytet imeni Ivana Franka.
5. Komar, V. (2011) Kontseptsiya prometeyizmu v politytsi Polshchi (1921–1939) [*Concept of Prometheism in Polish Politics (1921–1939)*]. Ivano-Frankivsk: Misto NV.
6. Livytska, O. «Yedny blondy», abo «Cherez te ya polyakiv ne lyublyu»... [*«Uniform blond», or «Because of this, I do not like the Poles»...*]. URL: <https://www.volyn24.com/blogs>
7. Mykhalev, O. (2009) Vopros o vstuplenyy v NATO v polskom polytycheskom dyskurse (1989–1993) [*The question of joining NATO in the Polish political discourse (1989–1993)*]. *Slovyanovedenye*, 5, 51–58.
8. Osipyan, O. (2004) Dovhoochikuvana rekonstruktsiya «neochikuvanykh natsiy». Rets.: Timothy Snyder. *The Reconstruction of Nations: Poland, Ukraine, Lithuania, Belarus, 1569–1999*. – New Haven and London: Yale University Press, 2003. – 367 p. [*The long-awaited reconstruction of «unexpected nations. Rat: Timothy Snyder. The Reconstruction of Nations: Poland, Ukraine, Lithuania, Belarus, 1569–1999*. – New Haven and London: Yale University Press, 2003. – 367 p.]. Ukrayins'kyi humanitarnyy ohlyad. Kyiv, 10, 160.
9. Partiya «Pravo i spravedlyvist» – istoriya ta prohrama [*Party Law and Justice – History and Program*]. URL: <http://polradio.pl/5/198>
10. Sinkevych, Ye. H. (2008) Problema tsyvilizatsiynoyi misiyyi Rechi Pospolytoyi v istoriohrafichnomu dorobku predstavnykiv krakivskoyi istorychnoyi shkoly [*The*

problem of the civilization mission of the Commonwealth in the historiographical record of the representatives of the Krakow historical school]. Naukovi pratsi MDHU im. P. Mohyly. Mykolayiv, t. 88, vyp. 75, 112–115.

11. Siruk, M. (2015) «U nas kozhen Prezydent proponuvav sviy plan...» [«*We have each President offered his plan...*»]. Den, 1 hrudnya, 1.
12. Strilchuk, L. Istorychna pamyat ukrayintsiv ta polyakiv: poshuk shlyakhiv pry-myrennya chy pryvid do konfliktu? [*Historical memory of Ukrainians and Poles: the search for ways of reconciliation or the reason for the conflict?*] Istorychni ta politolohichni doslidzhennya. Naukovyy zhurnal. Spetsialnyy vypusk: dopovidi na mizhnarodniy naukovo-praktychniy konferentsiyi «Transformatsiyi istorychnoyi pamyati». Vinnytsya, 2018, 176–183.
13. Strilchuk, L., Ninichuk, A. (2017) Pytannya istorychnoyi pamyati u suchasnykh ukrayinsko-polskykh vzayemynakh [*Questions of historical memory in modern Ukrainian-Polish relations*]. Naukovyy visnyk Chernivtskoho natsionalnoho universytetu imeni Yuriya Fedkovycha: Istoriya. Chernivtsi, 1, 63–67.
14. Strilchuk, L. V., Strilchuk, V. V. (2013) Instytutsiyni skladovi ukrayinsko-polskykh humanitarnykh vzayemyn i spivrobitnytstva [*Institutional Components of Ukrainian-Polish Humanitarian Relations and Cooperation*]. Lutsk: Volynski starozhytnosti.
15. Shevchenko, N. V. «Yahelonska spadshchyna» u svitli suchasnykh ukrayinskykh istorychnykh studiy [«*Jagiellonian Heritage*» in the light of modern Ukrainian historical studies]. URL: <http://dspace.nbu.gov.ua>
16. Unger, L. (2002) Europa, nie Azja [*Europa, nia Azia*]. Gazeta Wyborcza, 4 lipca, 12.